

Våra samiska språk

Om de samiska språken i
Sverige, språkbevarande
och lagstiftning

Språk är en del av världens kulturella mångfald. Ett språk bär sitt folks historia, seder och bruk, traditioner och livsstil, livssyn och värdegrund, kort sagt: folkets kulturarv.

Ordspråk och idiom utgår ofta från kulturen, ibland en historisk sådan. Ord-förrådet avspeglar vad som är viktigt för att klara sig i landskapet, miljön och klimatet. Om ett språk utrotas, försvinner en unik kunskapsbank med historiska, andliga och ekologiska kunskaper. Dessa kunskaper är oundgängliga i språkets kulturella sammanhang och berikande för andra. Språk är en tillgång för talarna själva, både som kommunikationsmedel och för att språk definierar ens identitet. Att inte få tala sitt modersmål är förminskande och stigmatiserande. Om ens språk är förbjudet eller oönskat i skolan och i samhället påverkas självbilden.

Ett språk måste användas på alla arenor för att vara ett samhällsbärande språk som fortsätter att utvecklas.

ISBN 978-91-984911-4-2
© Sametinget i Sverige 2022

Innehåll

Samerna - ett urfolk	4
Sápmi	4
Ett eller flera språk?	5
Lite språkhistoria	6
Språkliga särdrag	7
Skriftspråket	8
Språkligt förtryck	8
Hotade språk	9
Att rädda ett språk	10
Minoritetspolitik	11
Gränsöverskridande språksamarbete	13
Internationell rätt	14
Samiskt språkcentrum	15

Samerna - ett urfolk

Samerna är ett av världens urfolk. Gemensamt för världens alla urfolk är att de levtt på samma plats genom historien, innan länderna koloniserats. De har en egen kultur, egna språk och egna sedvänjor som skiljer sig från samhället runtomkring.

Ett urfolk åtnjuter ett folkrättsligt skydd genom internationella konventioner som FN och Europarådet har antagit och som Sverige anslutit sig till. Samerna har liksom andra urfolk rätt att bevara sin unika kultur och sitt språk. Ett folk har även politiska rättigheter. Samerna är erkända som ett eget folk i Sveriges grundlag.

En vanlig uppskattning är att det finns ca 100.000 samer i Sápmi. Någon folkräkning på etnisk grund görs inte i Norden. Hur många som själva identifierar sig som samer vet vi inte. Här är de ungefärliga siffror över antalet samer som vanligen används:

- 20 000-40 000 i Sverige
- 50 000-65 000 i Norge
- ca 8 000 i Finland
- ca 2 000 i Ryssland

Sápmi

Sápmi/Sábme/Sábmie/Saepmie betecknar det geografiska område där samerna traditionellt har bott. Det är en nation utan stats- och riksgränser.

Det ursprungliga bosättningsområdet sträcker sig från insjön Femunden i Norge och Idre i Dalarna i syd, upp till Ishavet i norr och Kolahalvön i Ryssland i öster. Den samiska kulturen och det samiska samhället visar en stor kulturell mångfald som beror på olikheter mellan regionerna. Längs norska kusten är fiske en basnäring medan renskötseln är det i fjäll- och skogsområdet.

Kartan här intill visar de samiska språkområdena i svenska Sápmi. Språkområdena korsar riksgränsen i väst-östlig riktning. Det är också i den riktning som de nomadiserade samerna flyttat, och till viss del än idag rör sig, när renarna vandrar mellan olika betesområden. Gränserna för det samiska bosättningsområdet är ungefärliga. Speciellt svårt är det att markera en sydgräns för samernas utbredning. Det finns arkeologiska spår efter samisk verksamhet långt söderut, exempelvis i Värmland och Västergötland.

Läs mer om samerna i vår broschyr "Samerna - ett av världens urfolk" och på vår webbplats samer.se

Karta Samiskt informationscentrum. Ill.: Anders Suneson

Ett eller flera språk?

Eftersom samerna är en förhållandevis liten folkgrupp kallas ibland alla samiska språk för samiska, men samiska är de facto inte bara ett språk utan flera. Skillnaden mellan sydsamiska och nordsamiska kan liknas vid skillnaden mellan svenska och färöiska. Skillnaden mellan näraliggande språk är mindre och talarna kan förstå varandra, ungefär så som svenska och norska liknar varandra.

I modern historisk tid har samiska språk talats inom hela det traditionella samiska bosättningsområdet. Språkområdena i kartan ovan bygger på historiska förhållanden.

Samiskan delas upp i tre större språk-områden: östsamiska, centralsamiska och

sydsamiska som i sin tur kan delas upp i minst nio samiska språk. Östsamiska talas på Kolahalvön i Ryssland (kildinsamiska) och östra delen av Finland (skolt- och enaresamiska); centralsamiska talas i Finland, Norge och Sverige; sydsamiska talas i Norge och Sverige.

I Sverige talas nordsamiska, lulesamiska, pitesamiska, umesamiska och sydsamiska. Flest talare har nordsamiska som talas av ca 17 000 personer i hela det samiska området, varav ca 6 000 personer i Sverige. Ca 800 personer talar lulesamiska och ungefär 700 talar sydsamiska. Talarna av umesamiska och pitesamiska är färre men språken har fått en renässans under 2000-talet.

Lite språkhistoria

En gång bodde samerna förutom i norra Sverige och Norge även i större delen av Finland och Karelen. Historiska dokument och samiska ortnamn vittnar om det ursprungliga områdets yttre gränser.

Samiskan tillhör den finsk-ugriska språkfamiljen. Finska, estniska, liviska och ungerska tillhör samma språkfamilj. Till samma grupp hör även språk som talas av folk ända bort till Uralbergen i Ryssland, till exempel udmurtiska, mordvinska, mari och komi.

Finska och samiska går tillbaka på ett gemensamt samiskt-finskt urspråk som talades för ca 4 000 år sedan. Ur detta språk utvecklades ur-samiska och ur-finska för cirka 3 000 år sedan. Samiskan antas ha varit ett ganska enhetligt språk vid den tiden, men senast på 800-talet e.Kr. tror språkforskare att uppdelningen mot olika dialekter var ett faktum.

Lånordsforskningen är ett slags språklig arkeologi som kan lära oss om olika folkgruppers kontakter med varandra.

Några samiska låneord i svenskan:

Härk 'kastrad rentjur' (heargi)
Kåsa 'kopp' (guksi)
Jokk 'bäck' (johka)
Vaja 'ren av honkön' (váža)
Pulka 'samisk släde' (bulkor)

Några svenska låneord i samiskan:

Bijlla (lulesa.) biilla (nordsa.) 'bil'
Bierggit, birget 'bärga sig, klara sig'
Sállte, sálti 'salt'
Gáhkkko, gáhku 'mjukkaka, tunnbröd'
Mielkke, mielki 'mjölk'
Gussa 'ko, kossa'
Girkko, girku 'kyrka'
Datávrrá, dihtor 'dator'

Språkliga särdrag

Det som kännetecknar de samiska språken är att de är regelbundna och formrika. De har många kasus (böjningskategorier), många verbformer och rika möjligheter att bilda nya ord genom avledning. Med kasus menas att man böjer nomen (=substantiv, adjektiv, pronomen och räkneord) istället för att använda prepositioner som i svenskan.

Exempel:

”Jag går **till** huset” heter på lulesamiska
”Mån váttssáv dâhpâj”.

I lulesamiska och nordsamiska finns åtta kasus som böjs i singular och plural. Några exempel på kasusformer är nominativ (grundform), ackusativ (objektsform), genitiv (äggande), illativ (i riktning till något) och komitativ (tillsammans med).

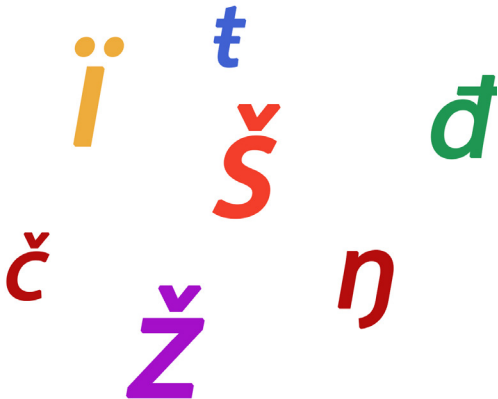
I samiska böjer man verben i nio personformer (singular, dualis och plural) samt i tempus och modus. Vokalförändringar sker ofta i samband med böjning av ord, så kallat omljud.

Alla samiska språk utom sydsamiska har stadväxling, vilket innebär att de flesta ord i samband med böjning förekommer i ett svagare och ett starkare stadium där konsonanterna inne i ordet växlar vid böjning, till exempel att pm /Sápmi/ växlar med m /sámi/. Sydsamiska har istället en väl utvecklad vokalism.

Skriftspråket

Den allra första boken som skrevs på samiska är en ABC-bok på umesamiska från 1600-talet. På 1800-talet skapade Lars-Levi Laestadius det första "nordlapska bokspråket". Sättet att skriva samiska har inte varit standardiserat. Olika skriftspråk (ortografier) har arbetats fram vid olika tillfällen i olika områden.

Sedan 1950-talet har det funnits ett gemensamt nordsamiskt skriftspråk i Sverige och Norge. En ny ortografi som även inkluderade Finland började användas 1979. 1978 antogs en gemensam sydsamisk ortografi för Sverige och Norge. 1983 fick vi en gemensam lulesamisk ortografi. Den umesamiska ortografin godkändes 2016. Den pitesamiska ortografin godkändes 2019.

Språkligt förtryck

Svenska staten bedrev under 1900-talet en medveten försvenskningpolitik som gjorde att många samer förlorade sitt modersmål. Barn fick inte tala annat än svenska i folkskolan om de ville undgå bestraffning. De samiska barn som gick i nomadskola fick visserligen tala sitt språk, men samiska var inte ett skolämne. De flesta äldre samer som talar samiska flytande har lärt sig läsa och skriva på svenska. När samiska talades var det framförallt i hemmet och den privata sfären, medan det mer sällan hördes och talades i det övriga samhället och i offentliga sammanhang.

Samerna har under mer än hundra år levt under ett starkt assimileringstryck i de nordiska länderna. Något som lett till en språkbytesprocess. Många av dagens samer kan inte längre tala eller förstå samiska. På 60- och 70-talen var det många samiska föräldrar som inte pratade samiska med sina barn. Deras negativa upplevelser av att vara samiskspråkig, både i den svenska skolan och i samhället i övrigt, gjorde att de ville bespara sina barn smärtan och utanförskapet. De pratade därför svenska med dem för att de lättare skulle smälta in i majoritetsbefolkningen. Dessa generationer berövades sitt modersmål. Många lider av det som vuxna och vill gärna ta tillbaka sitt språk. Även de som förstår samiska kan känna av en "språkspärr" som begränsar dem.

Hotade språk

Alla samiska språk är klassade som hotade språk enligt FN-organet Unesco. Akut hotade är ume- och pitesamiska. Lule- och sydsamiska är allvarligt hotade. Även det nordsamiska språket har påverkats starkt av språkbytesprocessen och räknas som hotat.

Ett språk är hotat när talarna försvinner eller övergår till att tala ett annat språk, vanligtvis ett större språk som används av majoritetsbefolkningen. Det är också hotat när det används i färre och färre sammanhang, om hela språkregistret inte används längre eller om barnen inte längre får lära sig gruppens språk. När färre och färre använder ett språk är risken för att språket ska dö ut uppenbar.

Runtom i världen lever minoritetsbefolkningar sida vid sida med majoritetsbefolkningar. Exemplet är otaliga där minoritetsbefolkningar övergett eller tvingats överge sina språk. Denna erfarenhet delar samerna med andra urfolk. Majoritetsspråket är eller upplevs som nödvändigt för att kunna delta i samhället, medan det egna språket inte längre är nödvändigt på samma sätt.

Möjligheterna och anledningarna att tala det egna språket minskar och allt färre situationer uppstår då man naturligt kan överföra språket till nästa generation.

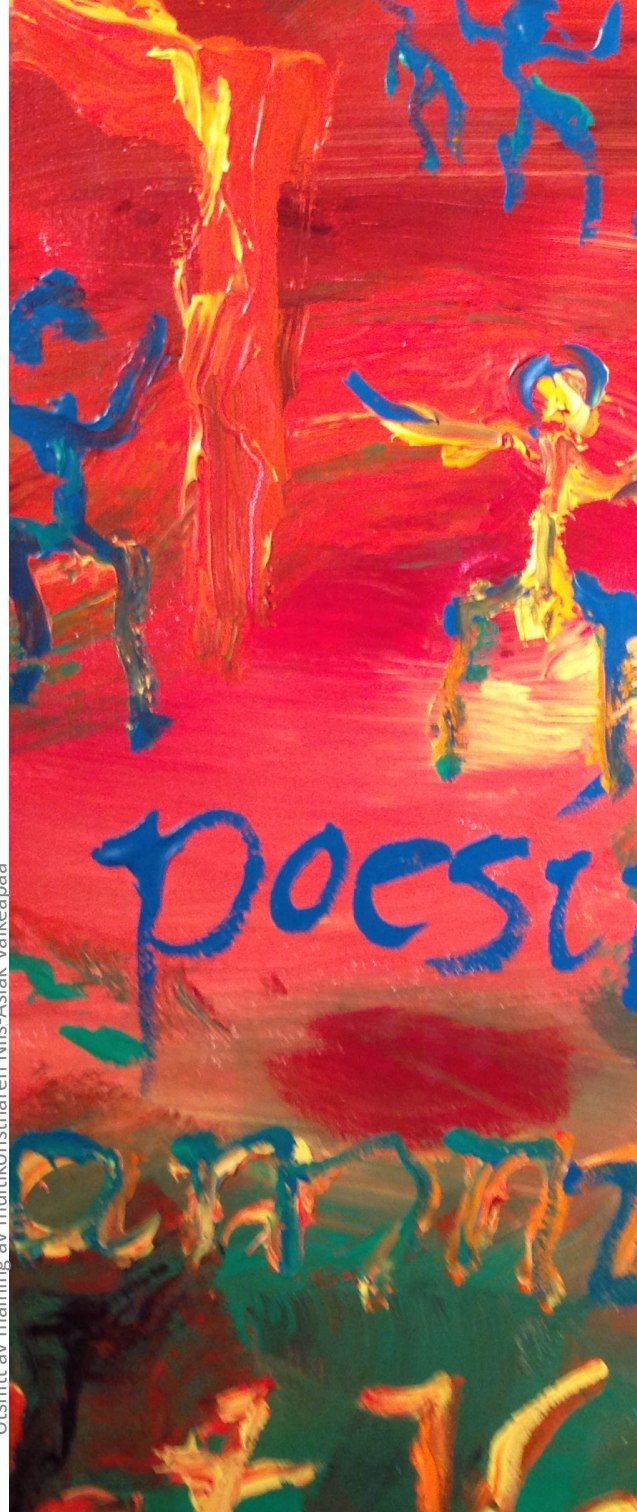
Att rädda ett språk

Större delen av mänskligheten växer upp med flera språk. Det är positivt för både mental och social utveckling. Språket hänger tätt samman med den kulturella identiteten, i synnerhet hos folk som levt under förtryck. Europarådet och Unesco betonar rättviseaspekten när man värnar hotade språk; att få upprättelse och känna stolthet över sin egen kultur och sitt språk.

Det allra viktigaste för att ett språk ska leva vidare är att den naturliga språköverföringen till yngre generationer fungerar. Det behövs människor som använder och utvecklar språket. Därutöver krävs en nationell politik som erkänner och skyddar språket. Utbildningssystemet ska inte bara erbjuda modersmålsundervisning, utan även tillåta starka utbildningsmodeller där man får undervisa i andra ämnen på målspråket.

Ett språk måste få användas i det offentliga livet för att utvecklas och bli ett samhällsbärande språk. Kommuner, regioner och myndigheter har ett ansvar att skapa möjligheter och förutsättningar så att samer och andra nationella minoriteter kan fortsätta använda och utveckla sina språk. Politiker kan skapa goda förutsättningar i samhället för språkens överlevnad och språkforskare kan förmedla kunskaper om språk och språklig revitalisering.

Utsnitt av målning av multikonstnären Nils-Aslak Valkeapää

Minoritetspolitik

År 2000 ratificerade Sverige **Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter** (ramkonventionen) och **den europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk** (minoritetsspråkskonventionen). I konventionerna konstateras bland annat att skydd av nationella minoriteter är nödvändigt för stabilitet, demokratisk säkerhet och fred.

I samband med Sveriges ratificering blev minoritetspolitik ett eget politikområde i svensk statsbudget. Judar, romer, samer, sverigefinnar och tornedalingar erkändes som nationella minoriteter. Jiddisch, romani chib, de samiska språken, finska och meänkieli erkändes som nationella minoritetsspråk. Den första minoritetsspråklagen trädde i kraft år 2000 och en minoritetsreform genomfördes 2010.

Även om minoritetsspråkens status har förbättrats i det officiella Sverige, finns det fortfarande brister när det gäller det praktiska genomförandet. Europarådets två expertkommittéer som kontinuerligt följer tillämpningen av konventionerna i de länder som ratificerat dessa, har påpekat att Sverige inte uppfyller alla sina förpliktelser när det gäller att i praktiken stärka och utveckla minoritetsspråken. Ibland följs inte språklagen på ett bra sätt på grund av bristfälliga språkkunskaper eller negativa attityder.

Den 1 september 2016 fattade regeringen beslut om en översyn och analys av lagen som resulterade i propositionen 2017/18:199 *En stärkt minoritetspolitik*. Den reviderade lagen, som trädde i kraft den 1 januari 2019, stärker de nationella minoriteternas rättigheter ytterligare.

Samtliga myndigheter och förvaltningskommuner är skyldiga att informera urfolket samerna och de nationella minoriteterna om deras rättigheter. De är också skyldiga att skydda deras språk och kultur. Särskilt viktig är barns och ungas rätt att få utveckla sitt språk och sin kultur. Kommunerna ska anta mål och riktlinjer för sitt minoritetspolitiska arbete och är skyldiga att ge de nationella minoriteterna inflytande i frågor som berör dem, särskilt anpassat för barn och unga.

I förvaltningsområdena för finska, meänkieli och samiska ska det finnas förskola och äldreomsorg på minoritetsspråken. De personer som vill använda sitt minoritetsspråk i kontakten med kommunerna har rätt att göra detta både muntligt och skriftligt.

Läs mer om Sveriges nationella minoriteter på www.minoritet.se

Att stödja urfolksspråk och nationella minoritets- språk innebär:

- att urfolket samerna och de nationella minoriteterna ska ges möjligheter att tillägna sig, bruka och utveckla sitt modersmål och utveckla en egen kulturell identitet
- att urfolket samerna och de nationella minoriteterna ska kunna överföra sitt minoritetsspråk och sin kultur till nästa generation
- att de samiska språken och de nationella minoritetsspråken ska få förutsättningar att kunna bevaras och utvecklas som levande språk i Sverige

Gränsöverskridande språksamarbete

Det samnordiska samiska språkvårds- och terminologiarbetet har haft stor betydelse för samisk språkutveckling, till exempel när det gäller ny terminologi och språknormering. Risken är stor att de olika samiska språken med tiden utvecklas åt olika håll i olika länder, då både samhällssystem och majoritetsspråk i respektive land påverkar meningsbyggnad och vokabulär. Det samnordiska språkarbetet påbörjades på 1970-talet då utarbetandet av samiska ortografier inleddes. Därefter har samarbetet varit sporadiskt och beroende av tillfälliga insatser. På grund av den tidigare bedrivna språkpolitiken som gick ut på språklig assimilerings har de nordiska länderna ett gemensamt ansvar för de samiska språkens status och utvecklingsmöjligheter. Kunskaps- och resurscentret Sámi Giellagáldu underlättar det gränsöverskridande språksamarbetet.

Språknormering sker vanligtvis på flera nivåer: Rättstavning, interpunktion, meningsuppbyggnad (syntax) samt uppbyggnad av en internationell termdatabas. Det finns en bas av normerad rättstavning och termer för de samiska språken, men mycket arbete återstår ännu.

Internationell rätt

Internationell rätt om minoriteter och urfolk bygger på två centrala principer:

1. Principen om icke-diskriminering och skyldigheten att vidta positiva åtgärder för att stödja minoritetsspråk - personer som tillhör en minoritet har samma rätt till sitt språk och sin kultur som personer som tillhör majoriteten.

2. Principen om att minoriteter har rätt att delta i och påverka beslut som rör dem och deras kultur - vilket uttrycks i artikel 25 i FN:s konvention om medborgerliga och politiska rättigheter, i Språkstadgan och i Ramkonventionen.

Rätten att effektivt delta innebär att det inte räcker med att formellt samråda. För att kunna ställa sig bakom beslut som fattas, måste de nationella minoriteterna ha ett reellt inflytande.

Expertkommittén som övervakar tillämpningen av Ramkonventionen i Sverige har behandlat det samiska språket separat i sina rapporter. Alla nationella minoriteters språk behöver inte behandlas på samma sätt. De olika språken har olika behov. Markens betydelse för den samiska kulturen är ett exempel på de särskilda behov som samer har. Det samiska språket hör ihop med traditionell kunskap. Domäner som renskötsel, duodji, jakt och

fiske utgör en begreppsvärld med nästintill översättliga terminologier, precis som alla ord och uttryck som beskriver djur och natur, väder med mera. Kommittén konstaterar att samer har ett särskilt behov av att skydda och främja sitt språk just som ett uttryck för relationen till marken och de traditionella samiska näringarna som är så viktiga för samisk kultur och den personliga kulturella identiteten.

Den norska sametingslagen innehåller bestämmelser om de samiska språken. I språkstadgan nämns att stater ska främja ett transnationellt utbyte för minoritetsspråk som används i flera länder. I ramkonventionen finns en bestämmelse som uppmuntrar samarbete över nationsgränserna. Den bestämmelsen kan åberopas som stöd för att reglera det samiska språket på liknande sätt i Sverige som i Norge.

Sametinget vill se ett inrättande av en samisk språklag, som skulle kunna samla de språkliga rättigheter som samer har och innebära ett utökat skydd för de samiska språken. En samisk språklag skulle dessutom förtydliga huvudmännens ansvar för undervisning i samiska och stimulera språksamhället till ytterligare ansträngningar.

Samiskt språkcentrum

Samiskt språkcentrum är en del av Sametinget. Sametinget ska bidra till att stärka de samiska språkens användning och ställning i samhället.

Språkcentrums mål är att främja och stimulera till ökad användning av de samiska språken, uppmuntra talarna, utveckla metoder för språklig revitalisering samt verka för att synliggöra och öka statusen för de samiska språken. Arbetet utgår från samers behov av revitaliseringsinsatser. Språkcentrum samarbetar med andra samiska institutioner och organisationer för att samordna, komplettera och effektivisera arbetet med att revitalisera de samiska språken.

Mentorprogram, språkläger, digitala språkverktyg, seminarier och nya metoder för revitalisering är exempel på språkaktiviteter som Språkcentrum arbetar med. Varje år ger vi ut en lägesrapport om de samiska språken i Sverige.

Gïelejarnge
Samiskt språkcentrum

Kontakt: gielejarnge@sametinget.se
Tel. 0980-780 30 (växel)

samiskt
informationscentrum

Samiskt informationscentrum är en del av Sametinget. Vi är en kunskapskälla som ansvarar för saklig, relevant och intressant information om samer ut till det svenska samhället med särskilt fokus på barn och ungdomar.

www.samer.se
www.sametinget.se